

Широкое распространение получили парикмахерские услуги, ремонт бытовой техники, установка окон и ремонт автомобильного транспорта. Открываются пункты общественного питания, конкурирующие между собой по уровню сервиса и качества обслуживания. Расширение сети торговых компаний стимулирует местные торговые предприятия повышать уровень обслуживания населения и предоставлять более качественные товары на рынке.

Анализ отраслевой структуры малого и среднего предпринимательства позволяет сделать еще один важный вывод. В силу специализации на торговле и смежных операциях малые предприятия почти не участвуют в инновационной деятельности, так как сфера торговли не предъявляет спроса на создание технологических инноваций. В этой связи видоизменение отраслевой структуры в сторону более технологически сложных видов деятельности окажет серьезное влияние на отмеченные ранее характеристики малого и среднего предпринимательства Кыргызстана.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ И ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Интернет-сайт Национального статистического комитета Кыргызской Республики [Электронный ресурс]: – Режим доступа: <http://www.stat.kg/>. – Загл. с экрана.

УДК 81.1

*Расулова Мээрим Мелисовна,
Кыргыз мамлекеттик
юридикалык университетинин
Мамлекеттик тил борборунун
ага окутуучусу, фил.и.к.*

*Расулова Мээрим Мелисовна,
старший преподаватель
Центра государственного языка,
Кыргызского государственного
юридического университета, к.ф.н.*

*Rasulova Meerim Melisovna,
Kyrgyz State Law University
Senior Lecturer at the State Language
Center, Candidate of Philology
моб. тел.: +996 705 871761
e-mail: rasulovamerim78@gmail.com*

ДИАЛОГДОГУ КАРАТМА СӨЗДӨР

ОБРАЩЕНИЯ В ДИАЛОГЕ

TREATMENT IN THE DIALOGUE

Аннотация: Макалада диалогдо орун алган каратма сөздөрдүн функцияларыны, алардын классификациясы берилет. Адамдын номинациясында каратма сөздөр баалоо, кайрылуудагы кошумча боёкчо жана мамилелик белгилерди айырмалоочу каражат катары кызмат аткарабы белгиленет.

Аннотация: В статье даны функционирование и классификация обращений в диалоге. В номинации человек ставится акцент на то, что обращения выполняют функцию оценивания, дают некоторый оттенок и отличительные средства в отношениях.

Abstract: The article gives the functioning and classification of appeals in the dialogue. In the category people put emphasis on the fact that the treatment of function evaluation, provide some shade and distinctive tools in the relationship.

Негизги сөздөр: диалог, каратма сөз, адресат, адресант, эмоция, баалоо.

Ключевые слова: диалог, обращения, адресат, адресант, эмоция, оценивание.

Key words: dialogue, treatment, address-ee, recipient, emotions, evaluation.

Диалогдун структурасынын маанилүү бөлүгүн түзгөн сөздөр каратма сөз болору шексиз. Себеби диалог өзү адресант жана адресат формуласы менен шартталгандыктан, конкреттүү адресаттын аты каратма сөз аркылуу берилет.

Окумуштуу А. Имановдун аныктама-сында «Сүйлөм аркылуу айтылган ойдун кимге, эмнеге арналгандыгын (адрестелгендигин) билдирүүчү сөз, же сөздөрүн тизмеги» [Иманов, 2009, 291]. Окумуштуунун оюна таянсак, каратма сөздө адресанттын жана адресаттын болушу шарт, демек ал көркөм тексттеги диалогдун дагы бир формалдык көрсөткүчү болуп саналат.

Көркөм тексттеги каратма сөздөрдү лексика-семантикалык мүнөзүнө жараша бир нече топко ажыратып кароого болот. Адамдарга карата кайрылууну көрсөткөн каратма сөздөр кыйла арбын учурайт. Мындай каратма сөздөрдө шарттуулук даражасы абдан

төмөн болуп, каратма сөз катышкан контексттеги диалогдук кырдаал реалдуулукка кыйла жакын. Бул түрдөгү каратма сөздөр адамдын жеке аты-жөнү, жолдоштук, туугандык, жекече жана үй-бүлөлүк мамилелерди билдирүүчү түшүнүктөр түрүндө, адресаттын сапат-белгисин көрсөтүүчү түшүнүктөр түрүндө, социалдык топтун аталышы түрүндө болушу мүмкүн.

Биз ишибизде каратма сөздүн колдонулуу функциясына жараша төмөндөгүдөй бөлүштүрө алдык:

1. Адамдын жалпы жана энчилүү аттары катары келген каратма сөздөр:

- *Кыздын катына жоопту качан жазабыз, Нукаш?* (Т. Сыдыкбеков, «Күтүү»).

- *Кекетпе, Сейдалы! Эми, кекетээр кезиң эмес!* (С. Сасыкбаев, «Чокмордун тагдыры»).

- *Рахмат, баатыр, эстеп койгонуңа... Тирүүчүлүгүң сонун нерсе турбайбы! Дендин соолугу сонун нерсе турбайбы!* (К. Осмоналиев, «Азаптын тагы»).

- *Баатыр, эмне дедиң? – дейт. - Оо, конок, кандай жатың?.. - Жаман эмес, баатыр! Сыртка чыксам болобу?* (К. Осмоналиев, «Ыйык жер»).

Берилген диалогдордогу каратма сөз адресаттын энчилүү атын, баа берүүчү (баатыр) жалпы аталыштагы заттык номинацияларды туюндурат. Ал эми айрым каратма сөздүн алдында келген сырдык сөз (оо, конок) адресатка карата эмоция менен коштолгон кайрылуу боекчосун да берет.

2. Жалпы заттык маанидеги атооч жөндөмөсүндө, I жакта турган каратма сөздөр:

- *Кана, азиятым, канча күчүңөр бар, солдаттардын моралдык жагы кандай, ким командачылык кылат? – деп кайта сурай баштады.* (Ж. Турусбеков, «Таза жүрөктөр соккондо»).

- *Сарпайыңыз кут болсун, сардалым! – деп тыштан Лайлыкан кирип келди.* (К. Жантөшев, «Эки жаш»).

- *Байым, кулак сизде? - Конок камын жегиле!* (К. Осмоналиев, «Ыйык жер»).

Мындай каратма сөздөр адресанттын адресатка карата өзгөчө мамилесин: үстөмдүк кылуу (азиятым), жароокерленүү (сардалым), жагынуу (байым) чагылдырып, бул, адатта, кыска мезгил аралыгында өтө турган сүйлөө формасы болуп саналат.

3. Туугандык, достук жана ар кандай мамилелерди туюнткан каратма сөздөр:

- *О, балам! Мен карып баратам. Балаңдын бирин сүйүп жүрөйүн, жайында келгенде ала келип таптап кет.* (А. Токомбаев, «Жараланган жүрөк»).

- *Таарынба, атаке!* (А. Токомбаев, «Жараланган жүрөк»).

- *Куру наалыган кургак сөздөрдү койсоңор, жеңе! <...>* (К. Жантөшев, «Эки жаш»).

- *Келдим, энеке, келдим. Өзүңө кайрылып келдим! – деп жатты.*

Кыргыз дүйнө таанымында туугандык мамилелер жашоо образынын бир бөлүгү катары эсептелип, аны номинациялоочу тилдик каражаттардын жыштыгы диалогдо каратма сөздүн абдан көп палитрасында кездешет. Улуу адамдардын репликаларында өзүнүн уул-кыздарына жана бир топ кичүүлөргө балам деп кайрылышы типтүү салттык көрүнүш болгондуктан, диалогдордо да мындай каратма сөздөрдүн кеңири колдонулушу өзөктүү. Ал эми ата, эне каратма сөздөрүнө –ке жалынгыч мүчөсүнүн жалганышы ата-эне менен баланын ортосундагы өтө аздек мамиленин семантикасын ачыктайт.

4. Жалынуу, жакшы көрүү маанисиндеги каратма сөздөр:

- *Өңүң эмне бузула түштү, жаным. - Билбеймин.* (К. Жантөшев, «Эки жаш»).

- *Кандай, айыктыңбы, садагасы? Ал-абалың жакшыбы, башың оорубайбы?* (С. Сасыкбаев, «Чокмордун тагдыры»).

- *Жүр, кагылайын! Эртең эрте келели. <...>* (К. Жантөшев, «Чолпонбай»).

- *Кечирип кой, кулунум. Ремонт жүрүп жатканын кайдан билдим! Мен алыста жүрбөдүмбү, - Мурат баласын өпкүлөдү.* (М. Байжиев, «Алтын күз»).

Диалогдордо колдонулган бул каратма сөздөр адресант менен адресаттын ортосундагы назик, баео, бапестөө маанилерин камтып, диалогдун бир калыпта, тынч атмосферада өтүп жаткандыгын маалымдайт.

5. Эмоциялык, экспрессивдик маанайда айтылган каратма сөз:

- *Жогол, канкор! – деп колун көтөрүп баратып эси ооп кетти.* (А. Токомбаев, «Днестр терең деңизге куят»).

- *Эй, кудай тажаткыр! Кылдарымды качан санап жүрөсүң?* (К. Осмоналиев, «Ыйык жер»).

- *Ой, оңбогон Ыйса, ошондогу какшаганыңды, жалынганыңды унутуп калып...* (М. Мамазаирова, «Турумтай»).

- *Ай, катын, аңкылдаба?! – деди ал кетменди ийинине сала коюп. <...>* (Т. Сыдыкбеков, «Абысындар»).

Мындай каратма сөздөрдүн диалогдордо катышышы диалогдун эмоционалдык, экспресивдик динамикасын арттырып, каратма сөз менен жанаша келген этиш сөздөрдүн семантикасынын терс боекчо менен берилишин шарттайт. *Жогол* этиши буйрук ыңгайда туруп, семантикасы *көзгө көрүнбөстөн жок болуу* маанисин болжолдойт. Демек, *жогол* сөзүнө *канкор* каратма сөзүнүн катар келиши чыңалган абалга жеткен эмоционалдуулуктун, адресант менен адресаттын ортосунда айыгышкан конфронтация бар экендигинин белгиси.

Кудай тажаткыр, оңбогон Ыйса каратма сөздөрү адресанттын адресатка карата сыпаттап-баалоочу каражаты катары диалогдо функцияланып, адресаттын мүнөзүндөгү терс же оң сапаттарынан маалымат бериши күмөн эмес.

Аңкылдаба сөзү К.К. Юдахиндин сөздүгүндө: аңкылдаган (гл. обр. о женщине) крикливая, горлопанка (Юдахин, 1957) маанисин берсе, ага *катын* каратма сөзүнүн жандалышы да экспрессияны күчөтөт. Албетте, *катын* – аял сөздөрү синоним болсо да, кыргыздын түшүнүгүндө *катын* сөзү кулакка орой, жагымсыз угулат. Демек, дал ушул себептен көркөм текстте бул сөздүн колдонулушу адресатка карата терс баа берүүчү сыпаттама болуп калат.

6. Жамдама мүчө менен бирге айтылган каратма сөздөр:

- *Балам, Айнагүл! Турчу, менин абалымды карачы! <...>* (К. Жантөшев, «Эки жаш»).

- *Садагаң Айнаш!* – деп эси ооп, кызыл ала болуп жатса да, энем чаңырып жиберди. (К. Жантөшев, «Эки жаш»).

- *Алекума салам, Сагынбек баатыр!* (К. Осмоналиев, «Азаптын тагы»).

Диалогдогу репликаларда кошумча маанилик түс берүү максатында айрым учурларда аныкталгычы менен катар туруп, алар бирдикте каратма сөз милдетин аткарып калат. Мында реципиенттин максаты кайрылып жаткан адамдын ага карата статусун жана катыштык мамилесин ысымы менен бирдикте баса көрсөтүү болуп саналат.

7. Сөз айкашы формасында келген каратма сөздөр:

- *Жолдош башкы инженер, бүгүнкү иш ийгиликтүү. Арчалуу булактан алтындын белгилери табылды.* (Ж. Ашуубаев, «Терең кечүү»).

- *О, асыл досум, бери тарт. Бери!* (К. Каимов, «Достуктун акыры»).

- *Казак тууганым, эми бекем бол! – деп кыйкырып, чирене тартты Танабай улакты.* (Ч. Айтматов, «Гүлсарат»).

- *Аксакал, кыргыз музыкасынын Камбар атасы, жаңы конушуңуз куттуу болсун!* (К. Каимов, «Өмүр барактары»).

Бул каратма сөздөрдүн өзгөчөлүгү – репликалардын кимге даректелишин гана билдирип тим болбостон, ошол реципиентти сындоочу, кошумча белгилер менен сыпаттоочу аныктагычтардын болушу. Бул аныктагычтар кызмат абалы (*жолдош башкы инженер*), достуктун белгиси (*асыл досум*), туугандык тектиги (*казак тууганым*) же кайсы бир тармакка кошкон салымын баса көрсөтүү болуп саналат.

8. Жаныбарларга салыштыруу иретинде берилген каратма сөздөр:

- *Ташта, ташта дейм, иттин баласы!* (Ч. Айтматов, «Жамиля»).

- *Койчу эми, байкуштун ичкенин аш кылсаңчы, карыган аюу!* - деди. Бул сөз мага бир аз бел боло түштү. (М. Элебаев, «Бороондуу күнү»).

- *Сен өрттөбөгөндө мен өрттөптүрмүнбү? – Саалы кодоңдоп Кайыпты өмгөктөй баштады. - Атаңдын башы, коделек! – Кайып аны тырайта түрттү* (К. Осмоналиев, «Бурулуш»).

Адамдын жүрүм-турумун, мүнөзүн, адамдык сапатын жаныбарлардын кайсы бир түрү менен номинациялап, салыштыруунун максаты – оң же терс баа берүү. Анын натыйжасында тилдик өтмө маанидеги каражаттар келип чыгат. Тиги же бул салыштыруу статикалык абалдагы диалогдо пайда боло калбайт. Мындай каратма сөздүн жаралыш шарты диалог өтүп жаткан учурдагы урунтуу кырдаалга негизделет. Мындай каратма сөздөр инвектива белгилерин да камтып, репликалардын эмоционалдуулугуна, экспресивдүүлүгүнө өбөлгө болот.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Иманов А. Кыргыз тилинин синтаксиси [Текст]: / А. Иманов. – Б., 2009, 419-б.

2. Жапаров А. Азыркы кыргыз тилинин синтаксиси [Текст]: / А. Жапаров. - Фрунзе, 1979. – 323 б.

3. Гастева Н.Н. Диалогическое единство как особая синтаксическая единица [Текст]: /Н. Н Гастева //Проблемы теории и практики изучения русского языка. Межвузовский сборник научных трудов. - Пенза, 1998. - Вып.1. - С.63-69.

4. Винокур Т.Г. О некоторых синтаксических особенностях диалогической речи [Текст]: / Т.Г. Винокур // Исследования по грамматике русского литературного языка. Отв. ред. Н.С. Поспелов, Н.Ю. Шведова. - М.: Изд-во АН СССР, 1955. - С. 342 -355.

5. Хисамова Г.Г. Диалог в рассказах В.М. Шукшина: функционально-коммуникативный аспект исследования [Текст]: / Г.Г. Хисамова. -Уфа, 2002. - 136 с.

УДК:336.27(575.2)

Эрдолатов Алымбек,
Экономика илимдеринин
кандидаты,
КТЮАнын Экономика жана
башкаруу институтунун
экономика, башкаруу
жана бажы иши
кафедрасынын
профессорунун м.а.,

Эрдолатов Алымбек,
к.э.н., и.о. профессора кафедры
экономики, управления
и таможенного дела
Института Экономика
и управления КТЮА

Erdolatov Alymbek,
Candidate of Economic Sciences,
Acting professors of the department
"Economics, Management and Customs"
Institute of Economics and
Management KSLU (KSLA)
моб. тел.: +996 700 571473
e-mail: e.alymbek@mail.ru

**Шакирова
Жылдыз Таплаевна,**
Экономика илимдеринин
кандидаты,
КТЮАнын Экономика жана
башкаруу институтунун
"Экономика, башкаруу жана
бажы иши" кафедрасынын
профессорунун м.а.,

**Шакирова
Жылдыз Таплаевна,**
к.э.н., и.о. профессора кафедры
«Экономики, управления
и таможенного дела»
Института Экономика
и управления КТЮА

Shakirova Zhyldyz,
Candidate of Economic Sciences,
Acting professors of the department
"Economics, Management and Customs"
Institute of Economics and
Management KSLU (KSLA)
моб. тел.: +996 555 443325
e-mail: jt1957@mail.ru

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МАМЛЕКЕТТИК КАРЫЗЫН ТАЛДОО

АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

ANALYSIS OF THE PUBLIC DEBT OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Кыскача мазмуну: Макалада Кыргыз Республикасынын мамлекеттик карызынын учурдагы абалы каралат. Мамлекеттик карыздын структурасы, динамикасы жана айрым бир көйгөйлөрү талданылган. Болгон көйгөйлөрдү чечүүнүн кее бир жолдору сунушталат.

Аннотация: В статье рассматривается современное состояние государственного долга Кыргызской Республики. Анализируется структура, динамика и некоторые проблемы, связанные с государственным долгом. Предлагается определенные пути решения имеющихся проблем

Annotation: The article examines the current state of the state debt of the Kyrgyz Republic. The structure, dynamics and some problems asso-